

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

132

Directors: Ramon Arnabat,
Josep Santesmases
Compaginació: Natàlia Báscones
Disseny: Canseixanta
Tria de novetats: Pineda Vaquer
ISSN 1130-5150

CONTINGUTS

EDITORIAL: Educació i història	1
TEMES 1: La instrucció al segle XX...	2
TEMES 2: La instrucció primària...	5
ENTREVISTA: José M. Borrás Llop	8
PATRIMONI: Escoles republicanes...	11
RESSENYES	12
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

EDUCACIÓ I HISTÒRIA

Tot i que el debat sobre l'educació és una constant en la història de la humanitat, fins pràcticament la contemporaneïtat aquest debat es redueix a les elits polítiques, econòmiques i socials. Serà amb l'anomenada Il·lustració, durant la segona meitat del segle XVIII, quan es posarà sobre la taula la necessitat d'una educació general bàsica per a tota la població com a element imprescindible del progrés social.

De fet, el segle XIX és el segle de la lluita per la generalització de l'educació, especialment entre les classes populars. Sindicats, associacions, ateneus, cercles, biblioteques, i una munió d'entitats i ajuntaments lluitaran de valent per fer possible la utopia d'una alfabetització i una instrucció per a tothom. Una educació, entesa com a eina d'alliberament personal i social, i com un element imprescindible de la democràcia, de la participació política. La Mancomunitat de Catalunya tindrà un paper cabdal en la potenciació i millora de la l'educació arreu del país, un paper que arreu de l'Estat prendrà el govern republicà (1931-1939) i en territori català la Generalitat republicana, amb el suport dels ajuntaments. En cap altre període de la nostra història l'educació va avançar, quantitativament i qualitativa, com en aquests nou anys, malgrat la Guerra Civil. De fet, i malgrat que sovint no es reconeix, l'educació de

la democràcia recuperada és, en bona part, hereva de l'educació republicana.

Aquest número de *Plecs* dedica el seu espai monogràfic a tractar l'escola el segle XIX, i l'esforç realitzat per les associacions, els ajuntaments, els mestres i la societat en general a favor de la generalització de l'educació. M. Teresa Godayol

i David Tormo fan un repàs del paper de les escoles i els col·legis, dels ajuntaments i dels mestres a l'Osona els anys centrals del segle XIX i a la Terra Alta durant el Sexenni Democràtic, respectivament. L'entrevista a José M. Borrás ens permet seguir la historiografia sobre l'educació infantil de forma comparada, alhora que ens ofereix pautes per al seu estudi. «L'educació constitueix un procés alhora polític, social, econòmic i cultural, i com a tal ha de ser abordat», diu. Finalment, Rosa Maria Gil Tort centra la seva atenció sobre les escoles republicanes que «cerquen l'economia de mitjans, l'higienisme

i la racionalitat en l'utilatge ideològic i constructiu del moviment modern», i que esdevenen avui un patrimoni material de primer ordre.

Avui, a Europa i arreu del món, l'educació torna a estar en el primer pla del debat polític i social. Tot i que el debat actual gira al voltant de «quina» educació i «per a què», fer una mirada a la història pot ajudar-nos, si no a resoldre els nostres dubtes, sí a fer correctament les preguntes. ■

Pissarrin d'alumne. Font: Arxiu Col·legi Sant Miquel de Vic

temes-1)

M. TERESA GODAYOL PUIG. Doctora en Història contemporània i professora de batxillerat

LA INSTRUCCIÓ AL SEGLE XIX: ESCOLES, COL-LEGIS I MESTRES

Les escoles públiques de primeres lletres van començar a implantar-se a l'Estat espanyol a partir de la instauració del règim liberal (1833) en un context de transformacions generalitzades. El Pla Pidal de 1845 va representar la instauració, per primera vegada en la història d'Espanya, d'un sistema d'instrucció nacional que va perviure fins a l'arribada de la II República. Amb aquest pla s'implantava un mateix currículum per a les escoles tant públiques com privades.

Les generacions de dones i homes que van viure la transició entre el món de l'Antic Règim i el nou estat liberal al llarg del segle XIX, van percebre els canvis de formes diferents en funció del seu entorn més immediat. Conèixer aquest context local i tot el seu univers mental ha estat indispensable per arribar a un coneixement general globalitzador de totes les visions i experiències de vida distintes. En aquest treball valorem com des dels municipis mitjans i petits de Catalunya, lluny de la Barcelona fabril, es van viure les transformacions en l'àmbit educatiu.

El cas de Vic va ser paradigmàtic i molt interessant perquè era capital de partit i de bisbat però no de província, i en conseqüència l'oligarquia local que dominava les esferes del poder estava constituïda per homes tant de l'estament civil com de l'estament eclesiàstic. Ambdues parts van preferir pactar abans que radicalitzar les tensions que de forma inevitable van sorgir durant el Trienni Liberal.

Les guerres civils del segle XIX entre liberals i carlins van fer trontollar el pacte, perquè precisament Vic i la seva àrea d'influència van quedar just en territori limítrof i per tant en estat d'alerta permanent. Els habitants restaren supeditats a tota mena d'incomoditats i obligacions, com els allotjaments o l'augment de la pressió fiscal.

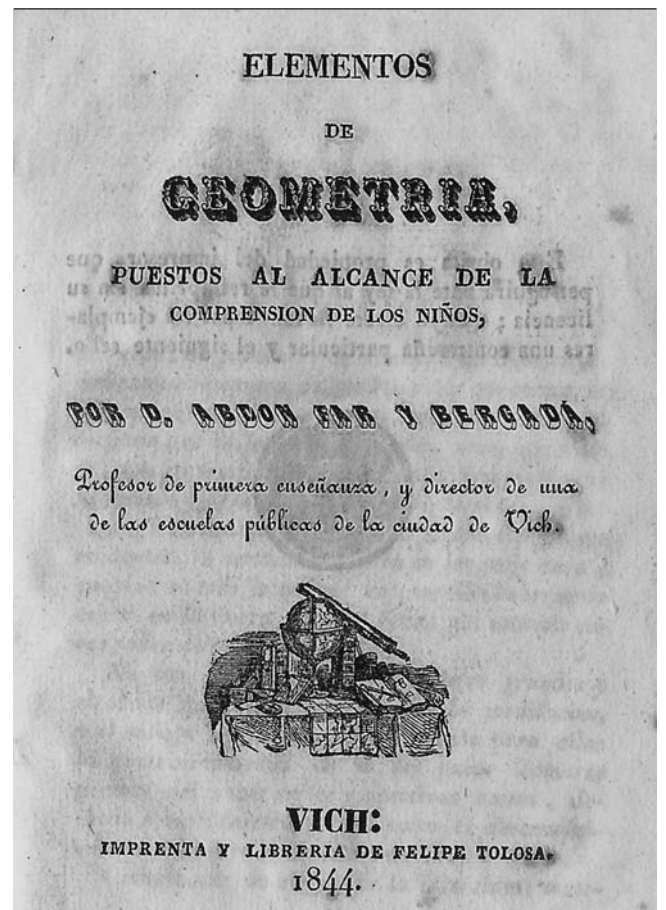
El mestre de Vic Manuel Martínez va expressar el 7 de gener de 1850 que: «Teniendo en su casa escuela elemental completa, a la que concurren sesenta niños, y con separacion doce niñas, y siendo el local de la misma muy reducido, cuando se le pone alojamiento debe tener los alojados en el mismo puesto donde se hallan los niños resultando de ahí que estos aprenden espresiones poco decorosas que propalan los soldados por mucho que sea la disciplina y subordinacion del Ejercito, y pide que [...] se le ecsima de alojamiento [...]»

Observem com els nens i nenes dels territoris afectats vivien la seva quotidianitat a través del filtre de les guerres, que condicionaven fins i tot els jocs infantils. Així ho relatava el canonge Collell de Vic a les seves memòries: «[...] armats de canyes y de bastons ens separavem en dues colles, y vinga rondar pels carrers [...] cridant alto y quien vive? Y perseguintnos fins que'n feyam algun de presoner que'l passavem pel consell de guerra.»

A banda del militar, l'altre element que va conformar la vida dels infants fou el fort ambient clerical de la ciutat. El semi-

Dossier de treball del mestre de Vic Abdó Far Bergadà 1844.

Font: Arxiu personal de l'autora

132

nari de Vic era a mitjan segle XIX el centre docent més conegut de tot Espanya, amb un miler d'estudiants comptant seminaristes i batxillers: els primers seguien carrera eclesiàstica i els segons carrera civil. Aquesta dualitat educativa del seminari de Vic va ser única: no coneixem cap altra diòcesi que, després de la legislació de 1844 que obligava a formar batxillers als instituts i seminaristes al seminaris, pogués continuar educant els dos col·lectius conjuntament.

La qüestió es va resoldre de la manera següent: en l'aspecte acadèmic, van existir a Vic dos centres per formar preuniversitaris; l'un era el seminari i l'altre l'anomenat col·legi privat de segon ensenyament. En realitat els dos centres van funcionar com un de sol, compartint plans d'estudi, aules i professorat. I compartint un ideari catòlic i alhora una pedagogia moderna i renovadora.

Aquesta fórmula va ser una estratègia d'adaptació al món liberal pensada pel vicerector del seminari Marià Puigllat i el rector Jaume Soler, coetanis i amics de Jaume Balmes, amb qui compartien la mateixa visió del món. En aquests dos centres que en realitat eren un de sol es van formar els elits locals de bona part de la Catalunya interior.

En aquest ambient, Vic es va convertir en el bressol de congregacions dedicades a la instrucció que es van difondre arreu del món: les germanes carmelites (vedrunes), les germanes anunciades del pare Coll, els missioners claretians fundats pel pare Claret i les germanes del Sagrat Cor. Durant el segle XIX les germanes d'aquestes congregacions van dur a terme una meritòria obra d'escolarització als municipis petits i rurals de Catalunya on les nenes pobres, molt més que no pas els nens, restaven òrfenes d'instrucció. La dona va ser la gran marginada dels plans nacionals d'educació el segle XIX. Segons una estadística del bisbat de Vic de 1892, la majoria de municipis amb una mitjana de mil habitants tenien una escola per a nenes regentada per dues, tres o quatre monges. Pel bisbat l'existència d'aquestes escoles era indispensable per mantenir la moral tradicional perquè, com afirmaven alguns rectors, «hay poca fe y corrupción de costumbres.»

L'expansió dels col·legis congregacionals, dels col·legis privats religiosos i de les escoles de pis a càrrec d'un particular al llarg del segle XIX va ser possible gràcies a l'ineficient sistema educatiu públic i a la resistència de molts oligarques locals, els quals van preferir dinamitzar l'escola privada enfront de la pública per la poca confiança que tenien en la idea que la instrucció de les classes subalternes fos en realitat una qüestió indispensable per al progrés del país. Així van néixer dues xarxes escolars diferenciades: una de terminal per a les classes populars i una altra de promocional per a les classes mitjanes i altes.

Gregori Artizà Lapedra (Capmany 1836-1921). Mestre de l'escola de Sant Felip (1862-69). Font: Arxiu familiar Santamaria

L'escola pública que va acabar sent, en general, un espai per a les classes populars va quedar articulada amb el conegut Pla Pidal (1845), que va representar l'aparició d'una legislació educativa uniforme per a tots els infants. La implantació escolar anava a càrrec dels municipis de l'Estat, que tenien l'obligació de finançar un espai escolar de primeres lletres per als nens fins als nou anys, gratuït per als més pobres i d'assistència obligatòria. En aquestes escoles s'ensenyava a llegir, a escriure, a comptar i nocions de doctrina catòlica a partir d'un mateix currículum i amb mestres de formació estatal. Tot plegat va suposar una novetat sense precedents en l'educació espanyola. Van néixer l'homogeneïtzació dels mètodes pedagògics, el magisteri i els llibres de text.

1

2

5

8

11

12

14

16

temes-1)

Els resultats de l'establiment de les escoles públiques van ser en general molt insatisfactoris. Els mestres no es van cansar de denunciar la deplorable situació de l'escola municipal: els espais escolars no presentaven condicions d'habitabilitat; la humitat, la manca de llum, el soroll, el fet de compartir espai amb una presó o amb soldats, disminuïen en gran manera la qualitat educativa i en definitiva beneficiaven l'expansió dels col·legis privats i les acadèmies de pis. Els mestres cobraven un salari en funció del sexe (el de la dona era inferior al de l'home) i del nombre d'habitants del municipi; així, a més habitants més salari, la qual cosa va fer que el mestre fossin sovint molt itinerants. Els salaris dels mestres eren els més baixos del funcionariat, però el mal no era només aquest, sinó les dificultats per cobrar.

Van ser constants tot al llarg del segle XIX les reclamacions de part dels i les mestres per cobrar els sous impagats. A més, d'aquesta manera es veien abocats a la pluriocupació. La situació era tan òbvia que fins i tot la Llei Moyano de 1857, que complementava el Pla Pidal, establia quines havien de ser aquestes ocupacions: «secretario de ayuntamiento o otras compatibles con la enseñanza». Molts municipis no pagaven al mestre al·legant pobresa. En aquests casos els mestres només tenien un recurs: cartes i més cartes a la Diputació per finalment demanar un trasllat i esperar millor sort. De fet, quan es donaven situacions d'aquestes característiques la socialització del mestre entre la població era complicada, perquè des de la municipalitat es difonien tota mena d'improperis per desacreditar-lo.

Una altra de les reiterades queixes dels mestres era l'elevat absentisme escolar. Als pobles de pagès els nens i les nenes s'ocupaven de tasques agrícoles i ramaderes i les nenes, a més, treballaven a la llar. A Sant Martí de Riudeperes (Osona) no necessitaven escola de nens, com argumenta el municipi el 1846, «porque al parecer no concurrirían niños ni tampoco niñas, porque no asistirían a ellas.» La pagesia pobre que vivia en nuclis disseminats i que necessitava el treball de tots els membres de la família no podia escolaritzar els fills diàriament. També cal tenir present que el trajecte cap a l'escola era llarg i difícil per l'orografia i la climatologia propis del territori.

La poca escolarització dels infants de pagès no significa necessàriament que els pares menystinguessin la instrucció dels infants. De fet, moltes famílies humils procuraven l'ascens social dels fills a través dels seminaris per ingressar al clergat, o bé per estudiar en una escola normal i exercir l'ofici de mestre. És per això que les escoles normals masculines eren conegudes com les universitats dels pobres. L'altíssima concurrència de nois de condició sen-

zilla a les escoles d'adults, o bé a classes particulars que impartien els mestres en horari nocturn, palesa la voluntat d'instruir-se d'un ampli sector de les classes populars.

A les zones en procés d'industrialització la situació d'absentisme escolar era molt semblant. L'inspector Laureano Figuerola escriu el 1842 després de visitar el partit judicial de Mataró: «[...] allí donde hay fábricas la instrucción se apaga, las fábricas dejan desiertas las escuelas.» Cinquanta anys més tard la situació era gairebé idèntica. Així doncs, igual que a pagès, el treball infantil era necessari per a la subsistència familiar, i per algunes famílies obreres l'escola municipal o parroquial no sempre era vista com a mitjà de promoció sinó com a mitjà d'inculcació i de domini polític. La idea decimonònica d'alfabetitzar tots els habitants d'un territori com a símbol de progrés i com a motor principal de desenvolupament, fent de l'escola un espai universal i

Medalles per premiar als alumnes més aplicats. Font: Arxiu Col·legi Sant Miquel de Vic

gratuït per a tothom, es va convertir a la pràctica en una eina de control ciutadà gratuïta tan sols per als més pobres. Entrant el segle XX, els índexs d'alfabetització van continuar sent baixos i l'Estat va prendre la iniciativa: va impulsar amb timidesa alguns aspectes del moviment de renovació pedagògica que des de l'àmbit privat feia anys que s'aplicaven. Tot i així no va ser fins l'arribada de la II República al 1931 que es va imposar la idea que l'educació del poble era una qüestió de drets individuals i no pas de caritat pública. ■

DAVID TORMO I BENAVENT. *Historiador*

LA INSTRUCCIÓ PRIMÀRIA DURANT EL SEXENNI DEMOCRÀTIC AL DISTRICTE DE GANDESA (1868-1874)

La Revolució de Setembre de 1868 posava fi al regnat d'Isabel II i al domini dels moderats i obria una nova etapa que havia d'ampliar les bases de la democràcia a Espanya. Entre les diverses fites que es van marcar els dirigents revolucionaris hi havia la millora del sistema educatiu des de la base, l'ensenyament primari. En aquest sentit, la primera mesura del govern fou derogar la nova llei d'educació, aprovada el juliol d'aquell any, i restituir l'anterior, l'anomenada Llei Moyano, en vigor des de setembre de 1857.

A través del nou ministre del ram, Ruiz Zorrilla, el nou règim va posar de manifest les seves intencions vers l'ensenyament primari: «La propagación de la primera enseñanza es uno de los más sagrados deberes de todo Gobierno ilustrado; y un pueblo no puede ser libre si no tiene la educación suficiente para conocer sus derechos y practicarlos con entera conciencia. Por esta razón la batalla entre la libertad y el despotismo se da hoy en todas las naciones en el campo de la instrucción pública, de modo que es seguro tomar por criterio de la libertad de un pueblo el número de escuelas que un Gobierno crea, sostiene y fomenta.»¹

Però malgrat aquesta voluntat el nou govern, en mantenir la Llei Moyano, va perpetuar-ne les deficiències, principalment les derivades de traslladar als ajuntaments la promoció i el finançament de l'ensenyament primari. És a dir, un cop més

l'Estat no passava de la retòrica i les declaracions d'intencions pel que fa a la creació, el sosteniment i el foment de les escoles, i deixava aquesta tasca en mans dels ajuntaments i de la seva migrada hisenda.

Una hisenda que, des de la desamortització de Madoz, havia vist minvats els ingressos amb la venda dels béns de propis i comuns. Aquestes pèrdues, a més, no van ser compensades amb la reducció de les despeses que els ajuntaments havien d'assumir, imposades per la legislació estatal.

Així doncs, la revolució, en mantenir les obligacions municipals respecte a l'ensenyament, va perpetuar la visió que molts ajuntaments tenien de l'ensenyament primari: una llosa sobre la seva malmesa economia local. Una visió que la retòrica sobre els guanys i la llibertat que conferia l'educació no va aconseguir transformar.

La situació de la hisenda local al districte

El districte escolar de Gandesa comprenia l'àmbit territorial del partit judicial amb capital en aquella ciutat. Inclouia un total de divuit municipis de les actuals comarques de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta.

L'economia de la zona era eminentment agrària. Es trobava encara en les primeres fases d'incorporació a l'economia de mercat i, per tant, mantenia importants traces d'una economia de subsistència. Es tractava d'una economia precària que, durant aquest període, es va veure agreujada pels efectes de la tercera guerra carlina (1872-1876). La guerra, a més de la fractura social i les pèrdues humanes i materials, va acabar de malmetre les hisendes municipals i va afectar, de retruc, les seves obligacions quant a l'ensenyament primari.

Pels ajuntaments el conflicte va suposar una sagnia contínua de les hisendes, sotmeses a les exigències de carlins i governamentals pel que fa al pagament de contribucions de guerra.² Els ajuntaments també van haver d'assumir les despeses de manteniment de les unitats de Voluntaris de la Llibertat locals (única defensa, en molts casos, de les incursions de les partides carlines),³ les obres de fortificació per millorar les defenses o l'alimentació de les tropes regulars de l'exèrcit desplaçades al territori, a les quals havien de proporcionar racions per a homes i cavalls.

Plaça Nova de Batea: Font: Foto Vídeo Manel- Dossiers d'Història Teratzenca.

1

2

5

8

11

12

14

16

temes-2

Mostra d'aquesta difícil situació són les peticions de condonació del deute amb l'Estat o la Diputació, o de concessió de moratòries per fer-lo efectiu, que municipis com Batea o Caseres van trametre a la Diputació de Tarragona el 1870.⁴ Un cop iniciada la guerra, la presència de municipis del districte en llistes d'ajuntaments morosos amb el contingent provincial de la Diputació és constant.

Aquesta precarietat econòmica, així com la visió poc afalagadora que les autoritats locals tenien de l'ensenyament primari i dels seus responsables directes, els mestres, són factors clau per entendre la difícil situació de l'educació al districte durant aquest període.

Mestres i escoles durant el Sexenni

Davant d'aquesta realitat econòmica, no és estrany que la situació de l'educació al districte durant el període es caracteritzi per les constants reclamacions dels mestres per cobrar els sous, així com les peticions d'alguns ajuntaments per tancar escoles.

L'endarreriment en el pagament dels sous dels mestres era un mal endèmic a tot el país, que s'arrossegava des de 1834, quan els primers governs liberals van establir que el finançament de l'ensenyament primari havia de ser una responsabilitat municipal. No és estrany, doncs, que aquesta situació continués vigent durant el Sexenni.

Les primeres reclamacions que hem documentat són de gener de 1869, quan el mestre de Móra d'Ebre, Joan Miralles, va reclamar les 391,30 pessetes que li devia l'ajuntament des de 1864. Una reclamació que, quatre anys després, encara no s'havia resolt tot i les resolucions favorables emeses per la Diputació en diversos moments.⁵

Reclamacions similars van ser presentades pels mestres de Batea, Benissanet, Caseres, la Fatarella, Horta de Sant Joan i Riba-roja d'Ebre entre 1870 i 1874. Les reclamacions es tramitaven davant la Junta Provincial d'Instrucció Pública i la direcció general del ram, que resolien a favor dels afectats i exhortaven els ajuntaments a fer efectius els seus deutes sota l'amenaça de multes o l'enviament de comissions de constrenyiment per embargar els béns dels membres del consistori. Unes mesures que, en la majoria dels casos, no posaven fi al problema davant la impossibilitat, quan no manca de voluntat, dels ajuntaments per poder fer front a aquestes despeses.

Una de les denúncies més punyents fou la remesa, el novembre de 1873, pels mestres de Batea, Joan Baptista Masià i Carme Busom, davant el president de la Comissió Permanent de la Diputació. En el seu escrit denunciaven que l'ajuntament feia cinc trimestres que no els pagava el sou i que, des del gener de 1871, tampoc no els satisfia les despeses de material.

Afegien que, durant algun temps, havien entès les raons de l'ajuntament, atès el període de males collites que va travessar la població, però que els darrers dos anys aquestes havien estat bones, sense que es posés remei a la seva situació. Mancats de sou des de feia quinze mesos, els dos mestres estaven vivint de la bondat dels veïns i dels comerciants, que els fiaven a les botigues locals.⁶ Interrogat l'ajuntament al respecte, la seva resposta fou que li era impossible complir amb l'ordre d'abonar els deutes als mestres, però que en poc temps es faria un gran esforç per poder-ho fer.

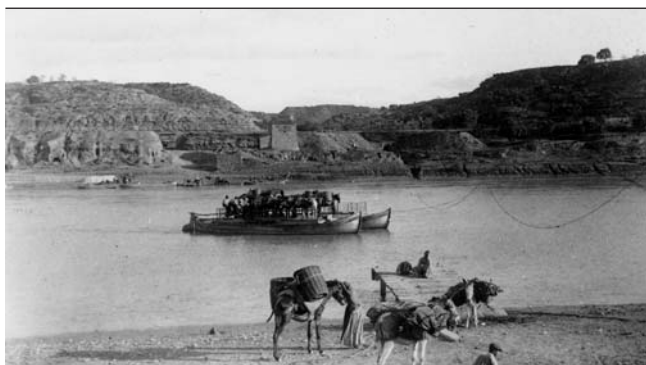
Acabat el període, el deute per obligacions d'educació dels pobles del districte, que incloïa els sous dels mestres, les despeses de material i les retribucions obligatòries dels alumnes, fins a l'1 d'abril de 1874, ascendia a 15.255 pessetes. Eren deutors tretze dels divuit municipis del districte, entre els quals destacaven els ajuntaments de Gandesa, amb 2.737 pessetes, Batea, amb 2.488 pessetes i Flix, amb 1.893 pessetes.⁷

Un dels sistemes utilitzats pels ajuntaments per provar de retallar aquestes despeses fou el tancament dels centres escolars. El primer a provar-ho durant aquest període fou l'ajuntament de Móra d'Ebre, que el febrer de 1869 va acordar suprimir una de les escoles públiques de nenes, argumentant que existien altres centres privats de la població que podien acollir les alumnes.⁸ La Diputació va anul·lar l'acord municipal i va ordenar l'obertura immediata de l'escola. L'ordre es va haver de reiterar en diverses ocasions davant la resistència de l'ajuntament. L'any següent, la Diputació va haver d'intervenir davant la denúncia dels mestres de Miravet que informaven de la voluntat d'aquell ajuntament d'enderrocar l'edifici de les escoles. Davant les reclamacions d'informació al respecte, l'ajuntament va acabar al·legant que l'enderroc havia de ser el pas previ a la construcció d'uns nous locals escolars.⁹

El novembre del mateix any fou l'ajuntament de Batea que va sol·licitar el tancament d'una de les escoles de nenes, car no se'n podia fer càrrec del manteniment. Si això no era possible, sol·licitava que es deixés vacant el càrrec de mestra fins que millorés la situació econòmica del poble. La resposta a la petició no va arribar fins l'estiu de 1871, amb la denegació d'allò que se sol·licitava. Durant tot aquest període, però, l'escola va restar sense mestra amb l'estalvi econòmic que això suposava, tot i anar en detriment de l'educació de les alumnes.¹⁰

En l'extrem oposat trobem els casos del Pinell de Brai i Prat de Comte. El primer municipi va sol·licitar, el juliol de 1869, autorització per arranjar l'edifici de les escoles de nens, que amenaçava ruïna, fent-se càrrec del finançament de l'obra. Després d'enviar l'arquitecte provincial per verificar-ne la necessitat, la Diputació va acabar autoritzant l'actuació, sota la supervisió i responsabilitat de la comissió municipal.¹¹

Riba-roja d'Ebre, vista parcial, pas de barques, març 1901. Autor: Lluís Marià Vidal. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya

L'ajuntament de Prat de Comte va sol·licitar, el gener de 1870, que li fos conferida una subvenció per tal de poder complir la legislació vigent, que l'obligava a crear una escola incompleta de nenes per haver superat els 500 habitants, al·legant que no tenia recursos propis per fer-ho. Estudiada la situació econòmica del municipi, la Diputació va acordar informar favorablement la seva petició i remetre-la al Ministeri del Foment, que era l'organisme que havia de resoldre al respecte.¹²

A la precarietat salarial i els diversos intents de tancar centres escolars, els mestres del districte van haver de sumar les amenaces rebudes per part dels carlins que van dominar el territori

durant els darrers anys de la guerra. En aquest sentit hem documentat dos casos de mestres del districte que van ser autoritzats per la Junta Provincial d'Instrucció Pública a abandonar les seves escoles davant les amenaces de mort rebudes. Ambdós es registren el 1874 i corresponen al mestre de Gandesa, Martín Cortiella, autoritzat l'abril d'aquell any, i a la mestra de Vilalba dels Arcs, Josefa Piñol, que fou autoritzada el mes d'agost.¹³ Tanmateix, és possible que altres mestres de la zona marxessin de les seves escoles sense aquesta autorització. Podria ser el cas dels mestres de Riba-roja d'Ebre, León Pascual i Mariana Roda. Quan l'agost de 1873 van reclamar les 2.993,32 pessetes que els devia l'ajuntament, el consistori va respondre que havia deixat de pagar els mestres perquè aquests havien abandonat la població i les escoles romanien tancades.¹⁴

Davant d'aquestes informacions, cal pensar que, tot i la voluntat inicial dels governs del Sexenni, la situació de l'ensenyament primari no va canviar gaire durant aquest període. Es fa difícil entreveure què hauria passat sense les dificultats imposades per la guerra, però el fet que els projectes de lleis d'educació redactats durant el període perpetuessin els ajuntaments com a principals sostenidors de l'ensenyament primari fa pensar que la situació no hauria estat gaire diferent. La malmesa situació de les hisendes municipals –més en poblacions agràries petites– fou una llosa per al desenvolupament de l'ensenyament primari fins a les primeries del segle XX, quan, finalment, l'Estat va assumir l'abonament dels salaris dels mestres. ■

1. BOPT de 18 de novembre de 1868.

2. Les contribucions extraordinàries de guerra les van recaptar tant el govern com els carlins, com posa de manifest en diverses ocasions Robert VALLVERDÚ MARTÍ, *El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya 1872-1876*, Barcelona: PAM, 1997.

3. Malgrat les reclamacions, l'administració provincial va considerar que el finançament dels sous i bagatges dels voluntaris era una obligació municipal, tal com es constata en diverses actes de la Diputació de Tarragona al llarg del període del conflicte.

4. Entre l'octubre i novembre de 1870 els ajuntaments de Batea i Caseres van sol·licitar una moratòria en la contribució territorial pels danys causats la sequera que patien els seus termes municipals, moratòria que fou concedida el gener de 1871. Actes de la Diputació de Tarragona de 19 octubre i 23 de novembre de 1870 i de 25 i 30 de gener de 1871. AHDT – Secció Actes Diputació.

5. Les ordres de pagament es van aprovar en les sessions del 8 de gener de 1869, 1 de maig de 1871, 15 de febrer de 1872 i 24 de gener de 1873. AHDT – Secció Actes Diputació.

6. La instància fou enviada el 21 de novembre de 1873. Un mes després, el 22 de desembre, l'ajuntament remetia l'informe sol·licitat

per la Comissió Permanent. AHDT – Secció Cultura, Instrucció Pública 1873 – Expedients.

7. BOPT núm. 103, 30 d'abril de 1876.

8. Ofici de la Diputació de Tarragona de 24 de febrer de 1869. AHDT – Secció Cultura – Instrucció Pública 1860-69 – Expedients.

9. Actes de 19 d'octubre i 9 de novembre de 1870. AHDT – Secció Actes Diputació.

10. Actes de 14 de novembre de 1870 i 22 de juliol de 1871. AHDT – Secció Actes Diputació.

11. Actes de 9 de juliol i 21 d'octubre de 1869. ADHT – Secció Actes Diputació.

12. Actes de 20 de gener i 23 de març de 1870. AHDT – Secció Actes Diputació.

13. Resolucions de la Junta Provincial d'Instrucció Primària de Tarragona de 15 de juliol i 15 de setembre de 1874. AGA – Fons Educació. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888.

14. Instàncies dels mestres i l'alcaldia de Riba-roja d'Ebre de 31 d'agost i 19 d'agost de 1873. AHDT – Secció Cultura. Instrucció Pública 1873 – Expedients.

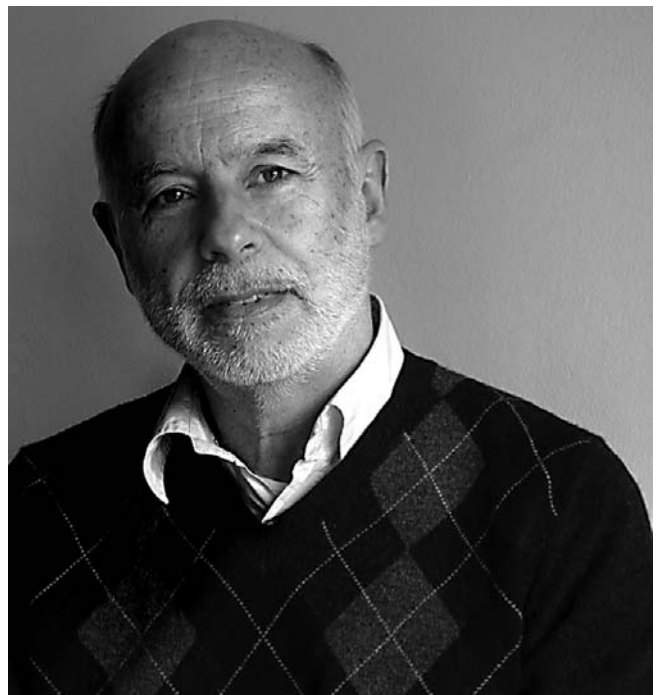
entrevista)

MÒNICA BOSCH PORTELL. Historiadora. Professora associada de la Universitat de Girona, membre del Centre de Recerca d'Història Rural de la mateixa universitat i vicepresidenta de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

ENTREVISTA A JOSÉ M. BORRÁS LLOP

José María Borrás Llop (La Canonja, Tarragona, 1944) és catedràtic del Departament d'Història Contemporània de la Universitat Complutense de Madrid. Després de dedicar-se uns anys a l'estudi de les repercussions de la Guerra Civil en territori francès, va orientar la seva recerca cap a la història de la infància i del treball, especialment el treball infantil i de les dones, els més desconeguts encara per la historiografia. Els seus nombrosos treballs sobre aquests temes s'han convertit en tot un referent per a investigadors de diferents àmbits i disciplines. Amb l'objectiu d'incorporar la història dels nens i nenes, des d'un punt de vista integral, al discurs històric general que fins llavors els havia en bona part menystingut, els anys noranta va coordinar el llibre col·lectiu *Historia de la infancia en la España contemporánea, 1834-1936* (Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales i Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1996). Les noves tecnologies ens han permès superar la distància física i fer-li l'entrevista següent.

Hi ha molts interessos pels quals els estudiosos s'han interessat pel tema de l'educació infantil. Per quin hi va arribar vostè? Quan vaig poder tornar a Espanya, després de l'amnistia, em vaig proposar d'emprendre una investigació que em permetés conèixer els arxius espanyols. A França quasi havia acabat la meva tesi sobre les repercussions de la Guerra Civil en aquell país. Dues circumstàncies més em van conduir cap a la història de la infància: la meva recent paternitat, sens dubte, i el meu aterratge en una escola de magisteri per la qual encara no havia passat la *transició*, però els alumnes de la qual eren molt actius. Els estic molt agraït. Es preparaven per ser futurs mestres i les meves reflexions sobre com ensenyar a ensenyar em van portar a pensar que la infància havia de deixar de ser invisible en els programes d'història destinats als nens i adolescents. Una cosa tan òbvia segueix sense tenir-se en compte. Vaig acabar dedicant-me a una investigació en la qual era un principiant. L'obra pionera de Philippe Ariès no em convenia i em vaig orientar cap a una història de la infància sense compartiments estancs i atenta a les majories. Al nostre país particularment, els historiadors s'ocupaven exclusivament i general del món adult, obviant el fet universal i decisiu de la infància. El treball infantil em va semblar un tema crucial no només del temps present, en el qual assistim a una innovadora mobilit-

zació dels nens treballadors mateixos. Des del començament de la meva nova línia d'investigació, centrada en el treball infantil, vaig considerar fonamental abordar les formes d'aprenentatge i socialització dins i fora de les llars, entre les quals hi ha l'espai escolar. Certament, es pot oblidar la infància quan un s'ocupa del món adult, però el contrari és impossible.

Sobre la forma com s'ha fet fins ara la història de l'educació, hom té la impressió que els estudis s'han basat més en els models i les teories educatives o en la política escolar, però que encara hi ha manca d'estudis sobre la història social de l'educació, és a dir, sobre com es concretava l'educació en el dia a dia d'un espai i d'un moment determinats. Quines línies d'investigació creu que encara falta obrir en el futur o quins temes poden donar més de si en aquest terreny? Crec que un bon antídote contra les carències que vostè destaca amb raó és tenir sempre present, i particularment a l'hora d'abordar el tema educatiu, aquella història de la infància a la qual m'acabo de referir. Poden servir

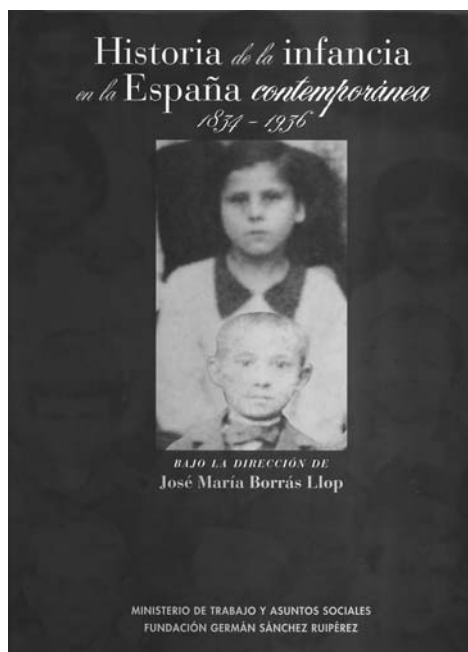
d'exemple síntesis com les elaborades a Anglaterra per Hugh Cunningham o Harry Hendrick. La vella història institucionalista de l'educació ha estat potser més criticada que no pas rellevada efectivament, malgrat algunes excel·lents monografies que no obliden les peculiaritats dels subjectes als quals va destinada l'educació, i les del món on s'inserixen. M'agradaria afegir que els historiadors tenim molt a aprendre de les aportacions d'alguns sociòlegs dels nostres dies interessats en la infància. Tres d'elles em semblen primordials. En primer lloc, considerar la infància com una construcció social, a més de com una realitat biològica, cosa que obliga a analitzar les dinàmiques històriques. En segon lloc, reconèixer els nens i nenes no com a mers objectes modelats pels adults, sinó com a agents socials. Tractar d'aproximar-se a les seves pròpies percepcions, a les seves històries personals, no és una tasca impossible pels historiadors. Per exemple, la por experimentada pels nens quan per primera vegada s'enfrontaven sols a certes feines del camp, apareix en testimonis orals, en autobiografies o en estudis antropològics. Finalment, convé estudiar la infància com una unitat. Qualsevol aspecte concret en què se centri una investigació s'il·lumina quan deixen de traçar-se línies divisòries, generalment no confessades. Les vides dels nens i nenes constitueixen una combinació variable de diferents pràctiques i temps, en les quals, com he dit, el món adult està present: el lleure –el joc–, l'aprenentatge formal i informal i el treball. Una investigació que es proposi aquests objectius, assumint també les desigualtats socials, culturals i de gènere, sempre serà més factible, atesa la seva complexitat, si recorre a la microanàlisi en coordenades espaciotemporals limitades. El creuament de dades padronals amb dades escolars resulta particularment esclareidor i seria desitjable que l'abordessin noves monografies.

Tradicionalment molts inspectors d'ensenyament atribuïen els problemes d'escolarització infantil a la manca d'interès dels pares per l'educació dels fills. Encara hi ha historiadors que defensen aquesta tesi? Què en pensa? Si l'historiador descontextualitza l'anàlisi de la intencionali-

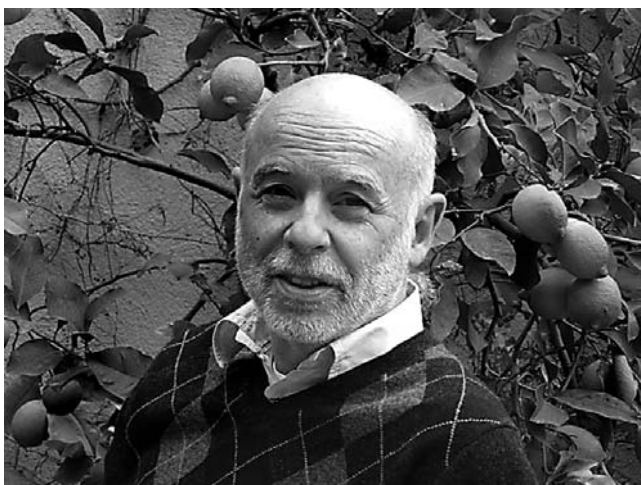
tat dels subjectes no es diferencia dels punts de vista dels observadors, coetanis de l'objecte d'estudi, simplement moralitzadors. Però hi va haver també inspectors, mestres, agraristes i metges que posaven l'accent en les condicions de subsistència familiars com el principal condicionant de la precària demanda escolar. L'error greu és que l'historiador o historiadora professional prescindeixi d'aquests testimonis. Tampoc no s'ha d'ignorar que els processos d'aculturació no són immediats, sinó que estan subjectes a múltiples factors. L'escolarització obligatòria regulada per un Estat de pobres recursos, en fases successives, va topar durament amb els usos i costums de la població rural majoritària, amb un teixit cultural en el qual s'inserien les decisions adoptades en el si de les famílies sobre l'ocupació dels fills.

Un dels temes interessants de recerca sembla que es troba en la comparació entre zones rurals i urbanes. Normalment les dades mostren major escolarització en les zones urbanes, però el seu estudi sobre el municipi de Sant Pere de Terrassa introdueix un matis interessant, i és el fet que els barris més propers a les indústries presenten índexs d'escolarització més baixos que els barris amb una orientació més rural. Com explica aquest fet? Al camp, l'escolarització era més compatible amb l'ocupació agrícola –estacional i pro-

gressiva–, mentre que en el medi urbà una feina a temps complet impedia totalment l'escolarització. Cal tenir en compte, a més, que en nuclis industrials demandants de mà d'obra infantil, com el que vostè menciona, el treball dels nens i nenes proporcionava a les famílies ingressos en metàl·lic o l'estalvi del pagament de salaris quan es treballava a preu fet en equips subcontractats, amb relacions de parentiu entre els membres. Els petits ingressos en metàl·lic degueren ser molt apreciats per les famílies mentre existiren salaris de subsistència. Fins i tot al camp, l'abandonament escolar més prematur de les noies no només s'explica per la cultura de gènere, sinó en certs casos també per la possibilitat d'aportar rendes, o reduir despeses a la família, quan podien treballar en el servei domèstic.

entrevista) (p

Creu que les formes de treball basades en l'explotació familiar presentaven alguns problemes específics per a l'escolarització dels nens? Tot el que anem sabent apunta en aquesta direcció. Hi ha clars indicis que l'escolarització fou més limitada en zones d'agricultura intensiva familiar no capitalitzada. El treball infantil, a més d'evitar el pagament de jornals, fou també, durant molt de temps, una forma d'aprenentatge informal, part crucial dels processos de reproducció social en les petites explotacions agràries familiars. En algun cas he pogut comprovar que, en una mateixa localitat, els fills de pagesos tenien una escolarització formal més escassa que els fills de jornalers, cosa que no vol dir que acabessin sent més analfabets.

Segons he pogut comprovar en un projecte d'història oral en què he participat («Els masovers de la regió de Girona, 1930-2000», finançat per la Generalitat de Catalunya), els nens poden treballar molt a casa sense faltar a l'escola, abans o després de l'horari escolar o els caps de setmana. No sembla, per tant, que puguem extrapolar automàticament les dades sobre escolarització com un indicador del grau del treball infantil... Per descomptat: ni absentisme i abandonament escolar no són indicadors absoluts d'ocupació laboral, ni al contrari. Per això l'anàlisi històrica requereix altres fonts, com les orals que vostè menciona. Hi va haver nens que sortien corrents de l'escola per preparar l'estable abans que el pare tornés del camp amb l'animal de tir; i nenes que arribaven tard a l'escola, o que l'abandonaven part del dia –potser amb més freqüència que els nens– perquè s'ocupaven de feines domèstiques. Les fonts institucionals no ho revelen.

Segons he pogut comprovar, si cap dels masovers entrevistats no va ser analfabet va ser gràcies a l'existència, en les zones més allunyades mancades d'una escola com a tal, de diverses formes d'educació no formal (com els mestres itinerants, la feina d'ensenyança que feien alguns santuaris i rectors, etcètera). La història de l'educació s'ha basat potser massa exclusivament en l'estudi de l'escola oficial?

Les seves observacions i preguntes posen precisament de relleu una vegada més les insuficiències d'una història focalitzada sobretot en les escoles estatals. Per altra banda, és cert que hi ha moltes formes d'alfabetització no formal que comencen a ser tingudes en compte, com la lectura de la correspondència epistolar en zones d'emigració o l'ensenyament a domicili per persones alienes al magisteri. Més formals però encara mal conegudes són les escoles anomenades «d'adults», a les quals anaven sobretot adolescents i joves que havien abandonat prematurament l'escolarització. Sabem poc sobre les iniciatives alfabetitzadores portades a terme en zones urbanes i semirurals per l'associacionisme d'artesans i obrers.

Sovint hom té la impressió que en alguns treballs hi ha problemes metodològics que poden complicar treure conclusions, com per exemple alguns treballs d'història oral que barregen persones grans de diverses procedències que s'han dedicat a feines diferents. Evidentment, la investigació amb fonts orals no pot improvisar-se. Hi ha qüestions elementals que obliden massa aficionats a un positivisme simplista de la paraula.

Finalment, quines prevencions caldria tenir a l'hora d'estudiar l'educació? Si hagués de destacar alguna prevenció, situaria en primer lloc les limitacions que tenen les especialitzacions acadèmiques quan no s'obren a la interdisciplinarietat. Per molt patent que sigui, no està de més recordar que l'educació constitueix un procés alhora polític, social, econòmic i cultural, i com a tal ha de ser abordat. ■

atrimoni

132

ROSA MARIA GIL TORT. Historiadora i arxivera

ESCOLES REPUBLICANES, MOLT MÉS QUE AULES I INFANTS

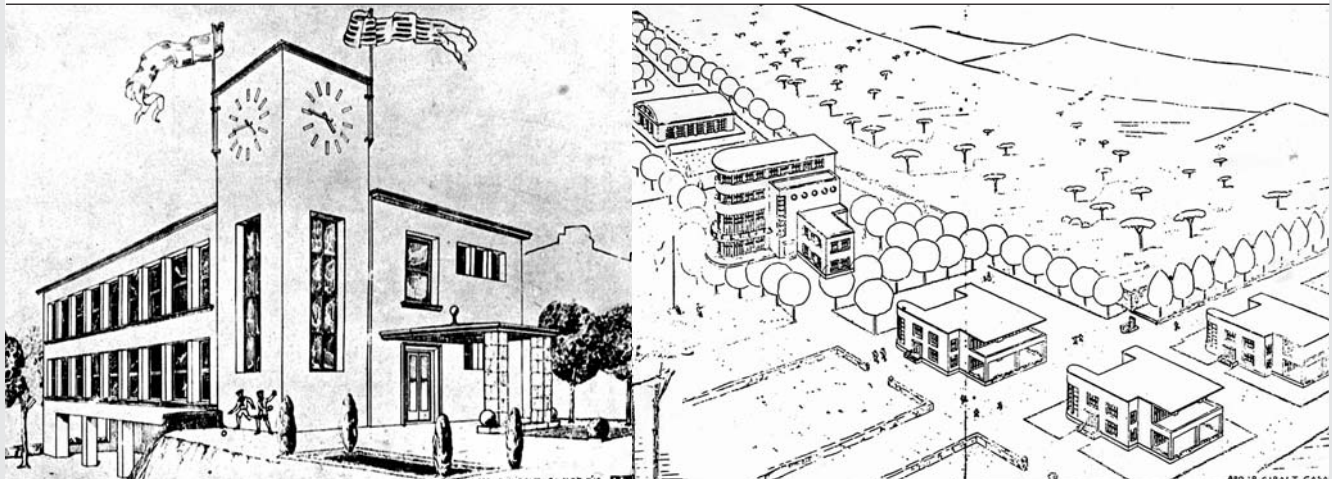
La República permetrà posar en pràctica moltes de les propostes de renovació pedagògica que s'havien començat a forjar des de feia molts anys. Aquest esperit nou passava per l'arquitectura de l'edifici escolar, l'espai que havia de definir les escenes quotidianes d'infants i mestres. L'arquitectura escolar de la República representa pels historiadors un bon laboratori d'assaig per analitzar la trajectòria política d'aquell règim i, especialment, la seva transcendència social. La Mancomunitat havia monumentalitzat l'edifici escolar per magnificar i ennoblir el fet educatiu, amb alguns projectes que s'acabaran en ple període republicà. Les escoles projectades per la República representaran una continuïtat en el concepte de progrés de l'escola però no pas en la resolució formal de l'escenari. Rebutgen la monumentalitat anterior i cerquen l'economia de mitjans, l'higienisme i la racionalitat en l'utilatge ideològic i constructiu del moviment modern. Nous materials, aules ventilades i ben il·luminades, espais de treball a l'aire lliure, atenció a l'educació integral de l'infant...

Troben bons exemples en l'Escola Ignasi Iglesias de Girona, i en les escoles de Camprodon i Sant Hilari Sacalm.

L'arquitectura sovint esdevé estendard de la modernitat, d'allò que va per davant marcant tendències, però els bells projectes necessiten recursos per fer-se realitat. En arquitectura escolar el règim republicà va viure un primer període eufòric de projecció i construcció, matisat pel canvi ideològic del bienni negre i més condicionat encara a partir de 1936. L'inici de la Guerra Civil marcarà profundament els projectes, especialment des del punt de vista econòmic, però també pel nou escenari social que el clima bèl·lic provoca. La radicalització de l'anticlericalisme recau en les escoles religioses i el drama social de la guerra portarà a la necessitat d'adequar d'urgència espais per a la l'educació i refugis escolars. Tot plegat en un context d'estrangulament econòmic que obliga a posposar projectes aprovats i en alguns casos fins i tot iniciats. Restaren en el calaix les magnífiques escoles graduades per a Palafrugell i l'emblemàtica en tots els aspectes Escola Prat de la Riba.

La postguerra, especialment a partir dels anys cinquanta, portarà a una nova onada constructiva que en no poques ocasions recupera projectes d'edificis escolars de factura racionalista no realitzats els anys trenta. En aquest context potser no és del tot casual que l'arquitecte escolar d'aquelles escoles del franquisme fos precisament Josep Claret Rubira, un dels primers inscrits en el GATCPAC i fervent seguidor de l'ideal racionalista i republicà. ■

(a l'esquerra) Escola Ignasi Iglesias de Montjuïc, a Girona (1933). Projectada per Ricard Giralt i Casadesús per als infants d'un barri deprimat, va esdevenir el símbol de la nova escola a Girona. Font: AHCOAC. Demarcació de Girona, Fons Giralt Casadesús. (a la dreta) Grup Escolar Prat de la Riba. Complex educatiu que desenvolupava el programa més innovador de la renovació pedagògica. Situat en uns terrenys a l'oest de la ciutat de Girona, va veure's truncat per l'esclat de la Guerra Civil. Font: AHCOAC. Demarcació de Girona, Fons Giralt Casadesús.

1
2
5
8
11
12
14
16

ressenyες

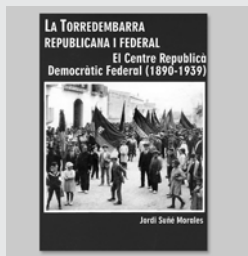

**Joaquim CAPDEVILA
CAPDEVILA**
**Tàrrega 1898-1923:
societat, política i
imaginari.**

Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
Biblioteca Abat Oliba, 284,
900 p., 40 €

Joaquim Capdevila fa en aquest llibre un estudi ambiciós i molt reixit de l'evolució ideològica, política i cultural de Tàrrega, entre la crisi de 1898 i la proclamació de la dictadura de Primo de Rivera. Pel que fa a la metodologia, m'agradaria subratllar l'interès de la seva perspectiva en aplicar-hi enfocaments de l'antropologia i de la sociologia de la cultura i del coneixement. Destaca la precisió i el detall en l'organització temàtica de l'obra i en la informació que ens forneix. Les notes completen de manera eficaç el treball i, en conjunt, ens ofereixen un ingent volum de dades. Alhora, la informació pren sentit mitjançant interpretacions, sovint innovadores, incisives i suggerents, amb diferents nivells i àmbits de contextualització. El llibre ens aporta l'estudi dels grups targarins que desembocaren en l'acció social i política –des de carlointegrates a obrers, passant per dinàstics, catalanistes i republicans– a partir de la conducta electoral, la història organitzativa, la cultura política i el personal que s'hi vincula. L'obra ens mostra la important estratificació social que va viure Tàrrega el primer terç del segle XX, amb la conformació d'una important classe petitburguesa de comerciants i industrials i d'una nodrida base de pagesos-obrers. Això, tanmateix, no fou suficient per superar el caciquisme dinàstic, el qual, tot i un breu parèntesi d'hegemonia catalanista, controlà la ciutat fins al final del règim parlamentari. No fou fins a la dècada dels vint que el catalanisme burgès va assolir l'hegemonia en l'esfera cultural, tot anticipant la dominància que exerciria aquest catalanisme, políticament, durant la II República. Aquest llibre, en definitiva, marca una nova fita en la història targarina, i pot servir de model –amb altres, com els de Gemma Rubí o X. Tornafoch sobre Manresa i Vic– en l'estudi de la història política local de la Restauració.

MANUEL LLADONOSA I VALL-LLEBRERA.
Universitat Lleida

Jordi SUÑÉ MORALES
**La Torredembarra
republicana i
federal.**

**El Centre Republicà
Democràtic Federal
(1890-1939)**

Patronat Municipal de Cultura
de Torredembarra, 2008, 12 €

La història no només es dibuixa a través dels grans fets que marquen una època. Les petites històries personals, que perviuen gràcies a la memòria oral, esdevenen imprescindibles. És el cas del llibre que ens ocupa. Jordi Suñé Morales és l'autor de *La Torredembarra Republicana i Federal. El Centre Republicà Democràtic Federal (1890-1939)*, la primera monografia sobre republicanisme que es publica en aquest municipi de les comarques tarragonines. El llibre, tot i que s'emmarca dins un espai geogràfic concret, serveix també per entendre tot el moviment polític i cultural de l'època en un context més ampli. L'autor localitza la primera manifestació republicana a Torredembarra l'any 1868 i l'any següent un grup organitzat ja guanya les eleccions municipals. El 1890 es funda el Centre Republicà Federal, que farà d'entitat aglutinadora i que serà capaç de crear una «cultura republicana». Aquesta cultura arribarà a arrelar amb força a la vila gràcies a la creació d'un entramat d'associacions, espais i símbols identitaris propis. Una d'aquestes entitats és la Joventut Torredembarrense, que va desenvolupar les seves activitats –sobretot lúdiques i festives– al voltant del seu local social, el Sabó, centre neuràlgic de les activitats culturals vilatanes de l'època (carnaval, festa major, ball, cinema...). Del 1902 al 1934 els republicans no perden cap de les eleccions municipals. Aglutinats a partir del 1917 al voltant de les idees del polític Marcel·lí Domingo, de qui es declaraven fervents seguidors, van viure els moments de màxima esplendor durant la II República. La data del 18 de juliol del 1936 marcà l'inici del final. La guerra, l'exili, la repressió i la destrucció de tots els símbols republicans, com la sala de ball del Sabó, posen punt final a la història.

L'autor ha fet un treball de recerca exhaustiu basat en material d'arxiu i hemeroteca. Cal destacar, però, l'esforç per recollir la memòria oral de més d'una cinquantena de testimonis. El llibre ens parla d'esdeveniments, dates i moviments polítics i socials però, sobretot, parla de persones amb noms i cognoms.

DAVID MORLÀ. Historiador

Pasqual BERNAT
Ciència, tècnica i agricultura a la Catalunya de la Il·lustració (1766-1821)

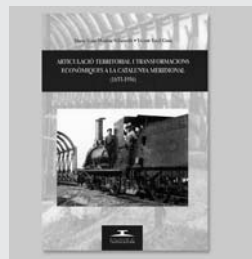
Girona: AHRGC, Centre de Recerca d'Història Rural de la UG (ILCC-Secció Vicens Vives) i Documenta Universitària, 2008, 17,60 €

El llibre que presentem és una obra els continguts de la qual s'inscriuen en dos marcs ben definits: un de geogràfic, el del Principat de Catalunya, i un de cronològic. Pasqual Bernat, és doctor en Història i investigador de trajectòria reconeguda principalment en el camp de la història de les ciències de la vida. Segons ell, la tria de Catalunya com a escenari d'aquesta recerca obeeix, bàsicament, a un interès particular per conèixer l'evolució dels coneixements i de les propostes, tan tècniques com metodològiques, que s'hi produïren a l'entorn de l'agricultura durant el període triat. Un interès que neix de la reflexió sobre les transformacions de l'agricultura catalana del XVIII.

L'exploració de les fonts agronòmiques relatives a aquest espai geogràfic i entre aquestes dates ha permès a l'autor de constatar l'existència d'un discurs que tenia com a eixos la potenciació i la modernització de l'agricultura. A partir d'aquesta constatació s'ha bastit una hipòtesi de treball que pretén demostrar que el moviment agronòmic català de la Il·lustració, tot i posseir uns trets específics que el dotaven de personalitat pròpia, va seguir, tant des del punt de vista institucional i humà, com de propostes tecnològiques, les directrius del seu homòleg europeu.

L'objectiu d'aquesta recerca ha estat estudiar la literatura agronòmica generada i no tant la plasmació concreta del que s'hi proposava. D'aquí la focalització en els trets diguem-ne més teòrics del que va representar el moviment agronòmic i agrícola del segle XVIII a Catalunya. Aquest treball representa una aportació nova al panorama de la història agrària del Principat. Fins ara la immensa majoria de les contribucions han vingut dels camps de la historiografia econòmica o social fent només breus pinzellades a les qüestions més d'ordre científic i tècnic. La novetat d'aquest treball rau en posar de relleu l'existència d'un moviment de naturalesa científicotècnica que es va produir paral·lelament a les tan estudiades transformacions del camp català del XVIII.

FRANCESC X. BARCA SALOM. UPC

M.J. MUIÑOS VILLAVERDE /
 V. TEROL GRAU
Articulació territorial i transformacions econòmiques a la Catalunya meridional (1833-1936).

Tarragona: Diputació de Tarragona, 2008, 290 p., 18 €

La recerca escateix amb precisió la manca d'articulació econòmica del territori comprès entre el Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre. El buidatge exhaustiu dels censos econòmics i poblacionals en tres conjuntures significatives (1833-1861, 1876 i 1931), analitza les dinàmiques sectorials de les comarques meridionals determinades en la divisió administrativa de 1833.

L'aportació de l'estudi, que per primera vegada actualitza l'evolució interterritorial del sud del Principat, estableix les característiques d'un model econòmic dual bastit entre les transformacions agropecuàries i industrialitzadores desiguals (Reus-Valls) i l'evolució del *hinterland* regional del Baix Ebre, àrea fonamentada per les transformacions de producció especialitzada agrària. Aquesta polarització no articulada per Tarragona –la capitalitat de la qual es definia pels serveis i per la gestió institucional estatal– mostra la insuficiència explicativa dels models industrialitzadors preestablerts i, en canvi, reclama l'anàlisi de les (dis)continuitats socioeconòmiques territorials.

En aquest sentit, les «transformacions econòmiques», que es debatien entre l'estancament («moldre» i «teixir») i la innovació, depassaven les limitacions de la conceptualització territorial espanyola. En efecte, la «província», malgrat les bases estadístiques que se'n deriven, no sembla una unitat d'anàlisi suficient –per convencional– per establir nodes de relació i d'intercanvi comarcal. No altrament caldria plantejar la recurrent marginalitat comunicativa intraterritorial, que roman encara en l'actualitat.

D'altra banda, l'«indicador» tipològic territorial de l'estructura poblacional és especialment revelador, com puntualitzen els autors, no solament per establir les categories «rural», «semiurbana» i «urbana», sinó per escatir les vinculacions entre la regió de l'Ebre i el nord del País Valencià. Aquest extrem és una línia de treball que pot explicitar –fefaentment a partir dels anys seixanta– un àmbit d'influència econòmic més extens.

XAVIER FERRÉ. Historiador

DE trianovetats)

**Santi PONCE i
Maties RAMISA**
**El Casino de Vic
1848-2008**

Vic: Eumo Editorial i
Casino de Vic, 2008. 235
p., 25 €.

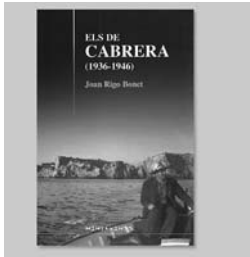
En commemoració del 160è aniversari del Casino de Vic, aquest llibre repassa la llarga trajectòria de l'entitat, des de la creació l'any 1848 fins a l'actualitat. Així doncs, en veiem l'evolució des de la primera etapa com a Casino Vicense fins avui, quan s'ha convertit en un centre cultural i social molt actiu a la capital d'Osona, passant per diferents etapes com la fusió amb el Centro Industrial Vicense els anys trenta, l'important paper en el moviment associatiu vigatà durant el franquisme i el compromís democràtic del Casino durant la Transició.

C. SÀIZ I XIQUÉS
**Lluís Domènech i Montaner
(1849-1923).**
**El llegat arquitectònic,
polític i cultural a
Canet de Mar**

Canet de Mar: Els 2 Pins,
2008. 174 p., 25 €.

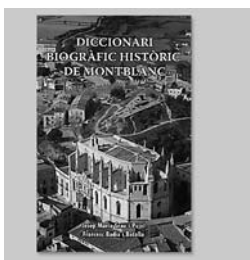
Lluís Domènech i Montaner, per motius familiars, sempre va tenir una estreta relació amb Canet de Mar. Aquest llibre, profusament il·lustrat, fa un repàs de la petjada que va deixar el personatge en aquesta vila del Maresme. Aquest llegat no només se centra en la vessant arquitectònica, amb nombrosos exemples com ara el castell de Santa Florentina, sinó que l'arquitecte també va participar activament en la vida política i cultural canetenca, propiciant la creació de l'Associació Catalanista de la Costa de Llevant i vinculant-se a l'Ateneu Canetenc, la reforma del qual ell mateix va dur a terme.

Joan RIGO BONET
**Els de Cabrera
(1936-1946)**

Palma: Edicions
Documenta Balear,
2008, 399 p., 26 €

Relat d'una família de Santanyí, establerta l'any 1932 a Cabrera, que va viure les conseqüències del cop d'estat i la Guerra Civil en una illa que es va convertir en un microcosmos on es reproduïen les tensions i els canvis del període republicà. Durant la guerra la família quedà partida i incomunicada: el pare i dos fills vivien a Menorca separats de la resta de la família, que va restar primer a Cabrera i dies més tard a Mallorca. El llibre, que contempla la repressió exercida sobre la família Bonet i el seu periple per les presons franquistes, combina els textos d'estudi amb la transcripció de converses amb Jeroni Bonet.

**J. M. GRAU PUJOL i
F. BADIA BATALLA**
**Diccionari bio-
gràfic històric
de Montblanc
(1155-1920)**

Montblanc: Fundació
Martí l'Humà. Tot Conca,
2008. 271 p., 15 €.

Amb l'objectiu doble d'esdevenir una eina de treball per als historiadors de la capital de la Conca de Barberà i de recuperar la memòria de notables personatges montblanquins, es presenta aquest ampli diccionari biogràfic, amb més d'un miler d'entrades. Emmarcades en un ampli ventall cronològic, que va del segle XII a l'actualitat, en aquest diccionari es poden trobar notes biogràfiques, amb les corresponents fonts bibliogràfiques i documentals, de personatges tan dispars com mercaders, castlans i eclesiàstics medievals i moderns, o bé alcaldes, docents i promotors culturals de l'època actual.

**Antònia SERRES
BUENAVENTURA**
**Desfeta i
recuperació.
Guerra i postguerra
al Pinell de Brai**

Pinell de Brai: Associació
Cultural Pi del Broi,
2008. 154 p., 20 €

Per la seva proximitat al front de l'Ebre, el Pinell de Brai es va veure molt afectat durant la Guerra Civil. Aquest llibre comença amb una introducció sobre la societat i la política del Pinell abans de la guerra, per després mostrar diversos aspectes de la contesa en aquesta població de la Terra Alta. Per exemple, comptabilitza els pinellans morts durant tota la guerra i analitza el moviment de col·lectivització de terres i l'evolució de la batalla de l'Ebre al Pinell. Posteriorment, també s'hi estudia la postguerra, explicant la repressió franquista a la població i també la vida quotidiana en aquella època.

**J. GAITX MOLTÓ i
G.FOQUERAS
CORDERO**
**El naixement del
municipi de Santa
Cristina d'Aro
(1854-1868)**

Santa Cristina d'Aro: Aj. de Santa Cristina d'Aro, 2008. 107 p., 12 €.

L'any 1854 es va crear el nou municipi de Santa Cristina d'Aro, segregat del de la Vall d'Aro i format pels nuclis de Romanyà, Bell-lloc, Solius i Santa Cristina. Entre aquesta data i el 1868 s'hi va dur a terme l'estructuració del govern local i dels serveis municipals, fins aleshores quasi inexistents. Aquest llibre mostra de manera divulgadora, amb profusió d'il·lustracions i gràfics, el procés de creació d'aquest municipi del Baix Empordà: la formació i l'organització del govern local, els recursos econòmics del nou ajuntament, les obres urbanístiques que va dur a terme i la creació de les escoles municipals.

DD.AA.
Santes Creus.
**De monestir a
monument.**
1821-1921

Vila-rodon: Centre d'Estudis del Gaià; Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, 2008. 127 p., 15 €

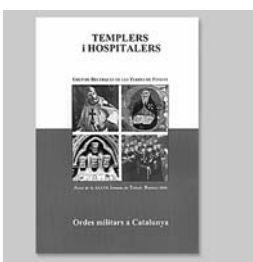
Aquest catàleg recull el material de l'exposició homònima, que mostra els canvis soferts pel monestir de Santes Creus durant el segle que va des de la seva desamortització el 1821 fins a la real ordre de 1921 que el declarava Monument Nacional. Hi trobem en primer lloc una sèrie d'articles que analitzen les diferents etapes del monestir durant aquest període. Aquests textos emmarquen les nombroses fotografies del monestir de finals del segle XIX i principis del XX provinents de la col·lecció fotogràfica de la família Sandoval, vinculada a un dels nous propietaris de les terres desamortitzades del monestir.

David JOU i ANDREU
**Els sitgetans a
Amèrica i diccionari
d'americanos.**
**Aportació a l'estudi de
l'emigració catalana a
Amèrica (1778-1936)**

Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 2008. 571 p., 28 €.

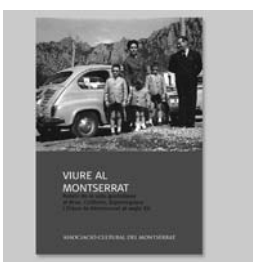
La segona edició, ampliada i revisada, d'aquest treball comença amb un estudi que emmarca l'època en què es va produir més moviment migratori de sitgetans cap a Amèrica, entre 1778 i 1936. L'autor hi fa una valoració quantitativa de les sortides de sitgetans cap al continent americà; mostra com era la vida d'aquests sitgetans als països d'acollida, destacant-ne els aspectes econòmics, socials i culturals, i, finalment, explica la tornada a Sitges d'alguns d'aquests *americanos*. L'estudi acaba amb un exhaustiu diccionari, amb més de mil entrades, d'emigrants sitgetans al continent americà.

**Templers i
hospitalers.**
**Ordes militars a
Catalunya**

Sant Martí de Maldà: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2008. 390 p., 20 €.

Aquesta publicació recull les actes de la XXXVII Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, que es va dur a terme a Barbens l'any 2006. Les aportacions d'historiadors de la talla de Josep M. Sans Travé i Joan Fuguet, entre altres, mostren diferents aspectes de la influència de l'Orde del Temple i de l'Orde de l'Hospital a Catalunya, i posen especial esment en l'estada d'aquestes ordes a les terres de Ponent. Així mateix cal destacar un apartat dedicat al desenvolupament de l'arquitectura per part dels templers i dels hospitalers a Catalunya, i també a la creació de la seva pròpia simbologia.

**G. ESTRADA i
J.SERRA (coord.)**
**Viure al
Montserrat**

Collbató: Associació Cultural del Montserrat, 2008. 117 p., 12 €.

L'objectiu d'aquesta monografia és fer un primer pas per elaborar un fons d'història oral sobre les condicions de vida als pobles de l'entorn de la muntanya de Montserrat. Aquesta primera aproximació s'ha fet a través d'entrevistes a diverses persones de les poblacions del Bruc, Esparreguera i Olesa de Montserrat, dutes a terme per alumnes dels instituts d'ensenyament secundari de la zona. Mitjançant la transcripció de les entrevistes, il·lustrades amb imatges cedides pels mateixos entrevistats, es dona una visió general sobre diferents aspectes de la vida quotidiana en aquesta zona.

132

Consell de redacció: Victòria Almuní, Joan Busqueta, Josep Casanovas, Narcís Figueras, Antoni Gavalrà, Oriol Granados, Oscar Jané, M. Carme Jiménez, Marina Miquel, Conxita Mir, Vicent Olmos, Lourdes Plans, Joan Peytaví, Joaquim M. Puigvert, Mercè Renom, Pedro Rujula, Enric Saguer, Sebastià Serra, Carles Santacana, Gemma Tribó, Carles Vicente, Francesc Viso.

1 Agenda

■ Exposició itinerant: Els bombardeigs franquistes al Penedès
BELLVEI, DEL 6 AL 19 DE FEBRER. SANT PERE DE RIUDEBITLLES, DEL 28 DE MARÇ AL 2 D'ABRIL. CALAFELL, DEL 3 AL 13 D'ABRIL. VILAFRANCA DEL PENEDÈS, DEL 14 AL 30 D'ABRIL. INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS.

■ Itinerari. Montjuïc: història i memòria
jueves
BARCELONA, 15 DE FEBRER. CENTRE D'ESTUDIS ZAKHOR.

■ Congrés internacional: Església i Guerra Civil
TARRAGONA, 25, 26 I 27 DE FEBRER. CERCLE D'ESTUDIS HISTÒRICS I SOCIALS GUILLEM OLIVER DEL CAMP DE TARRAGONA.

■ III Congrés d'Estudis del Vinalopó. La comunitat morisca del Vinalopó. IV centenari de l'expulsió
NOVELDA, 27 I 28 DE MARÇ. CENTRE D'ESTUDIS LOCALS DEL VINALOPÓ.

■ El pa, aliment dels déus. Taller de molla i elaboració de pa per a infants
SANT CUGAT DEL VALLÈS, 29 DE MARÇ. COL·LECTIU DE RECERQUES ARQUEOLÒGIQUES DE SANT CUGAT.

■ Exposició: Santes Creus. De monestir a monument. 1821-1921
SANTES CREUS, FINS AL 29 DE MARÇ. CENTRE D'ESTUDIS DEL GAIÀ I MUSEU D'HISTÒRIA DE CATALUNYA.

■ Exposició: La prehistòria al Garraf. Recull de 30 anys d'investigacions arqueològiques
BEGUES, FINS AL 31 DE MARÇ. CENTRE D'ESTUDIS BEGUETANS I COL·LECTIU PER A LA INVESTIGACIÓ DE LA PREHISTÒRIA I L'ARQUEOLOGIA DEL GARRAF-ORDAL.

■ Jornada Els Jocs en la Història 2009. Espais de jocs: patrimoni, turisme i festa
TARRAGONA, 17 I 18 D'ABRIL. DEPT. DE CULTURA I MITJANS DE COMUNICACIÓ DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA I INSTITUT RAMON MUNTANER.

■ Jornada: Els contractes matrimonials, una font per a la història social
GIRONA, 24 D'ABRIL. ASSOCIACIÓ D'HISTÒRIA RURAL DE LES COMARQUES GIRONINES.

■ XXXVI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica
LES BORGES BLANQUES, 25 I 26 D'ABRIL. SOCIETAT D'ONOMÀSTICA I CENTRE D'ESTUDIS DE LES GARRIGUES.

■ Vesteix-te d'iber. Taller d'indumentària i joc de disfresses per a infants
SANT CUGAT DEL VALLÈS, 26 D'ABRIL. COL·LECTIU DE RECERQUES ARQUEOLÒGIQUES DE SANT CUGAT.

2 Noticiari

El 2009 es commemoren diferents episodis històrics: els 400 anys de l'expulsió dels moriscos al País Valencià, els 350 anys del Tractat dels Pirineus i el centenari de la Setmana Tràgica. Al País Valencià hi ha diferents entitats que han programat activitats per al 2009: el Centre d'Estudis Locals del Vinalopó (Novelda) organitzarà, els dies 27 i 28 de març, el III Congrés d'Estudis del Vinalopó. *La comunitat morisca del Vinalopó. IV centenari de l'expulsió*; la segona quinzena d'octubre tindrà lloc el V Congrés d'Estudis de la Marina Alta. *400 Anys de l'expulsió dels moriscos (1609-2009)*, impulsat per Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta (Dénia), i la primera quinzena del mes de novembre hi haurà la jornada *L'expulsió dels moriscos a l'Alcoià i al Comtat*, coorganitzada pel Centre

Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics i l'Institut d'Història l'Almoiroig (Alcoi i Muro). Si atenem a la commemoració del Tractat dels Pirineus, el febrer comença el cicle *Inici de frontera. Espais de diàleg* que, impulsat per l'Associació Mirmanda i el Centre d'Estudis Ribagorçans, tindrà lloc a Barcelona, Perpinyà, la Ribagorça i el País Valencià. Del 17 al 20 de juny, se celebrarà el col·loqui *Pensar i viure el Tractat dels Pirineus (s. XVII-XXI)*, organitzat per l'Associació Mirmanda en col·laboració amb altres entitats. El juliol, les VII Jornades d'Estudis del CERIB a Pont de Montanyana tindran per títol *Les altres fronteres del Pirineu*. El mes d'octubre, el VI Col·loqui d'Estudis Transpirinencs. *Els Pirineus: frontera i connexió?*, organitzat pel Centre d'Estudis Comarcals

del Ripollès, el Centre d'Estudis Ribagorçans, el Patronat Francesc Eiximenis, la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i l'Institut Ramon Muntaner, tindrà lloc al Santuari de Núria, al Ripollès. I el mes de novembre l'Institut d'Estudis Empordanesos organitza el congrés *El Fet Fronterer. Fronteres, Relacions, Intercanvis*. Els grups de recerca local de Barcelona han programat tota una sèrie d'activitats per tal de commemorar el centenari de la Setmana Tràgica des de la perspectiva de cada àmbit territorial de la ciutat. El projecte consta de diferents elements entre els quals destaquen una exposició, una publicació, un cicle de conferències i un conjunt d'itineraris. Les activitats s'iniciaran el mes de juliol i s'allargaran fins al juliol del 2010. Per a més informació: www.irmu.org

